

Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 3, Ocak /January 2020, ss. 63-76.

Geliş Tarihi–Received Date: 17.10.2019 Kabul Tarihi–Accepted Date: 18.01.2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

**RUS VE OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE OSMANLI DEVLETİ’NİN 1569
ASTARHAN SEFERİ**

KÜRŞAD KÖSE*

ÖZET

Astarhan 1566 yılında Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Bu işgalden sonra hem Astarhan’daki ahaliden hem de Türkistan’daki ahaliden Osmanlı Devleti’ne çeşitli şikayetler gelmeye başlamıştır. Astarhan Türkleri Rus zulmünden şikayet ediyor ve Osmanlı sultanın kendilerini bu zulümden kurtarmasını bekliyordu. Ayrıca Astarhan’ın işgali ile Türkistan’daki Müslümanlara hac yolu da kapanmış oldu. Osmanlı-İran savaşlarından dolayı Türkistanlı hacılar hac yolu olarak İran yolunu da kullanamıyordu. Ancak Osmanlı Devleti açısından 1569 Astarhan seferinin asıl amacı Rusların Astarhan’ı işgal ettikten sonra giderek güçlenmesi ve Osmanlı Devleti’nin bunu engellemeye çalışması olduğu görülebilir. Osmanlı Devleti ayrıca Astarhan seferi ile birlikte Don-Volga nehirleri arasına bir kanal yaptırmaya çalışmış, ancak bu proje başarısız olmuştur. 1569 yılında Kasım Paşa’nın komutasında başlayan bu sefer, Rusya ile herhangi bir savaş yapılmamasına rağmen, Osmanlı Devleti için felakete sonuçlanmıştır. Astarhan’dan Azak Kalesi’ne çekilirken Osmanlı askerlerinden binlerce kişi açlık ve susuzluk yüzünden ölmüştür. Astarhan seferinden sonra Osmanlı Devleti Karadeniz’in kuzeyi ile ilgili bütün işleri Kırım Hanlığına bırakmıştır. Rus Çarı Korkunç İvan 1571 yılında Kırım Hanlığı’nın Moskova’ya karşı düzenlediği yıkıcı seferden sonra, elçisi Novosilteyev’i İstanbul’a göndermiştir. Rusya ve Osmanlı Devleti arasında yapılan barış anlaşması ile Astarhan seferinin nedenlerinden birini oluşturan Terek Kalesi, Ruslar tarafından yıkılmıştır. Rusların bu dönemde Litvanya ile savaş halinde olması, onların Osmanlı Devleti ile bir anlaşma yapmasına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Astarhan, Don-Volga Kanalı, Kırım Hanlığı, Devlet Giray, Korkunç İvan.

**THE 1569 ASTRAKHAN EXPEDITION OF THE OTTOMAN EMPIRE ACCORDING TO
RUSSIAN AND OTTOMAN SOURCES**

ABSTRACT

Astrakhan was occupied by the Russians in 1566. After this occupation, various complaints were received by the Ottoman State both from the citizens of Astrakhan and Turkestan. The Astrakhan Turks complained about the Russian persecution and expected the Ottoman Sultan to save them from the persecution. In addition, with the invasion of Astrakhan, the road to pilgrimage to Muslims in Turkestan was blocked. Due to the Ottoman-Persian wars, the Turkestan pilgrims could not use the Iranian route as a pilgrimage route. However, it can be seen that the main purpose of the 1569 Astrakhan campaign for the Ottoman Empire was Russia, growing stronger after the invasion of Astrakhan and to try to prevent this by the Ottoman State. The Ottoman Empire also tried to build a canal between the Don-Volga rivers with The Astrakhan campaign, but this Project failed. This campaign under the command of Kasım Pasha in 1569, although no war was fought with Russia, resulted in disaster for The Ottoman Empire. Thousands of Ottoman soldiers died of starvation and thirst while retreating from Astrakhan to the Azov fortress. After The Astrakhan campaign, The Ottoman Empire left all the affairs of the Black Sea to the Crimean Khanate. After the devastating campaign of the Crimean Khanate in 1571 against Moscow, tsar Ivan the Terrible sent Ambassador Novosilteyev to İstanbul. Terek castle, which was one of the reasons of the Astrakhan campaign with the peace agreement between Russia and the Ottoman Empire, was destroyed by the Russians. The fact that the Russians were at war with Lithunia during this period caused them to make an agreement with the Ottoman Empire.

Key Words: Astrakhan, Volga-Don Canal, Crimean Khanate, Devlet Giray, Ivan the Terrible.

GİRİŞ

* Doktora Öğrencisi, Bakü Devlet Üniversitesi, Umumi Tarih Programı, E-posta: kursadkose207@gmail.com

1556 yılında Rusların Astarhan'ı ele geçirmesi üzerine Rus nüfuzu Kafkasya'ya doğru yayılmaya başlamıştır. Rusların bölgeye yaklaşması üzerine burada bulunan Çerkezler Moskova Knezi Korkunç İvan ile temas kurmuşlardır. Çerkezlerin başvurusu üzerine Moskova'dan gönderilen papazlar vasıtasıyla Hristiyanlık Çerkezler arasında yayılmaya başlamıştır. Buna ilave olarak bazı Çerkez beyler Çar'ın hizmetine girmiş 1557-1558 yıllarındaki Livonya harplerine katılmışlardır. Rusların 1563 yılında Terek'te bir kale inşa etmek istemesi ve Rusların Kuzey Kafkasya'da hızla güçlenmeye başlaması üzerine Osmanlıların Kuzey Karadeniz ve Kafkaslardaki hakimiyeti tehlikeye girmiş, özellikle Terek Kalesi'nin yapılması Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı harekete geçmesinde etkili olmuştur. 1567 yılında Rus elçisi Afanasiv Nagoy'u huzuruna kabul eden Kırım Han'ı Devlet Giray, elçiden Rusların Terek'te kale yapmaktan vazgeçmelerini istemiş, bu olmadığı takdirde, barışın olmayacağını, Rusların Kazan ve Astarhan'ı ele geçirdikten sonra Terek'te kale yapmasının Kırım topraklarını tehdit ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine Korkunç İvan geri dönen elçiyi dinledikten sonra boyarlarla bir toplantı yapmış barış yapmanın herhangi bir yararı olmadığını söyleyerek, Kırım Hanlığına haraç vermenin hiçbir faydası olmadığını da eklemiştir.¹ Ruslar Terek'te kale yapıp, Kabartay Çerkezlerinin de desteğiyle bu sırada aşağı Kuban boyuna göç eden Küçük Nogayları kendi hâkimiyetleri altına alabilirlerdi. Küçük Nogay Ordasının başındaki Kadı (Kazı) mirza bu tehlikeyi görmüş ve Osmanlı Devleti ile anlaşma yolunu aramaya başlamıştır. Osmanlılar Ruslara karşı müttefik olarak Nogaylarla anlaşma yolları aramaya başlamıştır.² Görüldüğü gibi stratejik olarak önemli bir konumda olan Kafkaslardaki Terek mevkiinde Rusların kale yapması hem Osmanlı Devleti'nin hem de Osmanlıya bağlı Kırım Hanlığının toprak bütünlüğünü tehdit ediyordu. Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı ortak hareket ederek Rusya'nın güneye sarkmasını engellemeye çalışmışlardır.

Öte yandan Rus kaynaklarında da Astarhan seferi öncesinde Rusya'nın Osmanlıya bakışı ve genel politikası hakkında bilgiler vardır. Moskova Knezi IV.(Korkunç) İvan'ın liderliğinde Rusya, 1552 yılında Kazan, 1556 yılında Astarhan'ı alarak XVI. yüzyılda oldukça güçlenmiş bu şekilde Cuci ulusunun topraklarını ele geçirerek hem Kazan hem de Astarhan'ın mirasçısı olmuştur. Rus kaynaklarına göre, Moskova'nın Osmanlı Devleti ile ilişkilerin başlamasından beri devam ettirdiği diplomatik temas, 1550'li yıllara kadar değişmeden devam etmiştir. Osmanlı Devleti bu zamana kadar hep aynı taktiği izleyerek Rusya ile savaşmamıştır.³ XVI. yüzyılın ortalarına kadar iki güç açık bir çatışmaya girmemiştir. 1554 yılında Korkunç İvan Çerkez prenslerin Osmanlı Sultanına karşı yardım isteğini " Türk Sultanı Çar ile barış içindedir" diyerek reddetmiştir. A.F. Adaşev isimli birisi Kırım'a düzenlediği bir akından sonra esir edilen Türkleri "Osmanlı Devleti ile var olan dostluktan" dolayı serbest bırakmıştır.1555-1559 yılları arasında Moskova ve Litvanya arasında yapılan sözde Türk karşıtı proje, Osmanlı Devletine karşı değil, Kırım'a karşı bir mücadeleyi öngörüyordu.⁴

Yukarıda verdiğimiz Nikonovskaya kroniğindeki bilgiler tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Resmi kroniklerdeki bilgiler çoğu zaman abartılı olmakta ve bu bilgiler kasıtlı olarak çarpıtılarak verilmektedir. Daha 1552 yılında Çerkez beyleri kendilerini Kırım Hanı'na karşı koruması maksadıyla Moskova ile temas geçmiştir. Moskova bu temas sonucunda A.F. Şçepotov isimli birini Çerkez beylerine elçi olarak göndermiştir. Rusya, Çerkez beyleri ile kurulacak münasebetin Ruslara çok büyük menfaatler getireceğini biliyordu. Çerkez beyleri Rusya'dan daha büyük menfaatler elde etmek için kalabalık heyetler halinde Moskova'ya gitmiş hatta çocuklarını Çar'ın sarayında bırakarak burada yetişmelerini sağlamışlardır. Moskova'nın kıskırtmasıyla şımaran Çerkezler Osmanlıya saldırma cesaretini bularak ani saldırılarla Temrük ve Taman kalelerini ele geçirmişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti buraya donanma sevk etmiş ve Çerkezler bu kaleleri bırakmışlardır. Moskova ve Çerkezler arasında Kırım Hanlığı ve Osmanlıya karşı bir ittifak gerçekleşmiştir.⁵ Görüldüğü gibi Rus kroniğinde verilen bilgiler ile Akdes Nimet Kurat'ın aktardığı bilgiler birbiriyle çelişmektedir. Kronik de 1554 yılında Çerkez beylerinin yaptığı yardım talebinin Çar tarafından Osmanlı ile olan dostluk münasebeti gerekçe gösterilerek reddedildiğini görürüz. Devamında ise bir Rus tarafından yapılan akından sonra esir edilen Türklerin yine Türklerle olan dostluk ilişkileri bahane gösterilerek serbest bırakıldığını görürüz. Diğer taraftan da Akdes Nimet Kurat'ın aktardığı bilgilerde 1552 yılında Çerkez beylerinin Moskova'ya geldiğini, bu olaydan sonra da Moskova'dan Çerkezlere bir elçi gittiğini görürüz.

Buradan da anlıyoruz ki Korkunç İvan kurnaz bir politika takip ederek bir yandan Çerkez beylerine yardım ederken bir yandan da Osmanlı Devleti'nin tepkisini çekmemek için güya Osmanlı Devleti'ne Çerkezlere yardım etmiyoruz mesajını vermek istemiştir. Rusya XVI. yüzyılın ortalarında özellikle Kanuni

¹ A. A. Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, Ter. Kemal Ortaylı, Yayına Haz. Erhan Afyoncu-İlyas Kemalöğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 19.

² Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus münasebetleri)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 56-57.

³ İlyas Zaytsev, *Astrahanckoye Hanstvo, Vostoçhaya Literatura*, Moskva 2006, s. 172.

⁴ PSRL, VIII, *Nikonovskaya Letopisy*, s. 318-259.

⁵ Kurat, *age*, s. 55-56.

Sultan Süleyman döneminde gücünün zirvesinde olan Osmanlıya karşı açıktan açık açık cephe alacak güçte değildi.

Rus Tarihçi Mihail Hudyakov yazdığı Kazan Hanlı Tarihi isimli eserinde Osmanlı Devleti'nin 1561 yılında Astarhan'ı, Rusların elinden almak için Rusya'ya savaş açacak olduğunu ancak seferin 1569 yılında yapıldığını söyler. Ancak devamında Kırım ve Türk askerlerinin Astarhan'ı ele geçirdiklerini fakat burayı koruyamadıklarını söyler. Devamında ise 1570 yılında Osmanlı ve Rusya arasındaki anlaşma ile Rusların Kabarda bölgesindeki kaleyi yıktığını ve söyler. Ayrıca Osmanlı padişahının Kazan ve Astarhan'daki Rus işgalinden vazgeçilmesini istediğini yazar.⁶ Osmanlı Devleti'nin 1561 yılında Astarhan'a karşı sefer açmak istediği ile ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Ayrıca Kırım ve Osmanlı askerlerinin hiçbir şekilde Astarhan'ı ele geçirip burayı muhafaza edememesi söz konusu değildir. Ancak Astarhan seferinden sonra Moskova'nın Osmanlı Sultanı II. Selim'e İvan Novosilysev⁷ isimli bir elçi gönderdiği ve yapılan anlaşma ile Kafkaslardaki Terek Kalesi'nin yıkıldığını görebiliriz. Fakat yapılan anlaşmada Kazan ve Astarhan'daki Rus işgalinden vazgeçilmesi ile ilgili herhangi bir ibare yoktur.⁸ Korkunç İvan Osmanlı Devleti'ne karşı kurnaz bir politika izleyerek bu kalenin Osmanlıların olduğunu bilmediğini ve kalenin yıkımına hazır olduğunu söylemiştir.⁹

Büyük Tatar Tarihçisi Şehabeddin-i Mercani yazdığı Müstefadü'l- Ahbar Fi Ahval-i Kazan ve Bulgar isimli eserinde Rusların Osmanlı Sultanı Kanuni Sultan Süleyman'ın son yıllarında Kırım Hanlarına bir miktar vergi ödeyip bu iki şehri ele geçirdiğini söylemiştir. Yaptığı değerlendirmede Osmanlı Devleti'nin Kırım Hanlığı'na yapacağı yardım ile Kazan ve Astarhan'ın alınmasının kolay olacağını, ancak Kırım Hanlarında olan fitnecilik yüzünden Kırım Hanlığının bu iki şehri ele geçirmesinin uygun bulunmadığını söyler. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde Rusya'ya önem vermediğini, daha çok Almanların elindeki ülkeleri almak için uğraştığını söyler.¹⁰ Kazan ve Astarhan'ın mesafe olarak Osmanlı topraklarından uzakta bulunması sebebiyle Osmanlı Devleti bu bölgeye yeterli önemi vermemiş, buralarla ilgilenme işi tamamen Kırım Hanlarına bırakılmıştır.¹¹ Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman döneminde Hicaz'a giden ticari gemilere Maltalı korsanların saldırıları sonucunda 1565 yılında Malta adasına sefer açılmıştır ve Osmanlı donanmasının bu dönemde Malta seferi ile meşgul olması sebebiyle Astarhan seferi yapılamamıştır.¹²

1. Astarhan Seferinin Dini ve Ekonomik Sebepleri

Osmanlı Devleti'nin Astarhan'a savaş açmasının dini ve ekonomik sebepleri de vardır. İtil Bulgar Devleti'nin 920 yılından itibaren İslamiyet'i kabul etmesiyle "İdil boyu" neredeyse 700 yıl boyunca bir Türk- İslam yurdu olmuştu. 1552 yılında Kazan, 1556 yılında Astarhan'ın Rus işgaline uğraması ile İdil Nehri bir Türk nehri olma özelliğini kaybetmiş ve bir Rus nehri olarak Volga ismini almıştır. Bu işgaller her ne kadar o yıllarda Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekmemişse de, kısa zaman içinde Osmanlılar bu işgallerin önemini anlayacak ve harekete geçeceklerdir. 1552 yılında Kazan'ın işgalinden sonra Kazanlılar bir süre daha işgalcilere karşı direnmeye devam etmişler, bu dönemde Nogaylılardan, kısmen de az da olsa Kırımlılardan yardım almışlardır. Ancak 1556 yılında Astarhan'ın işgali ile Kazan'ın İslam ülkelerinden bağı tamamen kopmuş, bunun üzerine önde gelen Kazanlı din alimleri Osmanlı hükümdarı, aynı zamanda "Müslümanların halifesi" olan Osmanlı padişahına Rus baskısından şikayet etmişlerdir.¹³ II. Selim 1567 tarihinde Kırım Hanına gönderdiği fermanla İstanbul'da bulunan Hive ve Buharalı hacıların ağızından naklen Moskova'nın, Kazan ve Astarhan'ı ele geçirdikten sonra bu iki bölgede İslamiyet'i ortadan kaldırmaya çalıştığını ve burada Hristiyanlığı yayma gibi bir çabası olduğunu söylemiştir.¹⁴ Bundan daha önce Kanuni Sultan Süleyman 1563 yılında yeniçeri ağasını Kırım Han'ı Devlet Giray'ın yanına göndermiş ona sefer için hazırlık yapmasını emretmiştir. Bu sırada Kırım'da olan Moskova elçileri Osmanlı Sultanının neden böyle bir sefere çıkmak istediğini araştırmışlardır.

⁶ Mihail Hudyakov, *Kazan Hanlığı Tarihi*, çev. Ayaz İshaki, Haz. İlyas Kemalöğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 149

⁷ İvan Novosilysev 1570 yılında Osmanlı Devleti'ne gönderilen Rus elçisidir. İvan'ın amacı 1566 yılında tahta çıkan II. Selim'i tebrik ederek aynı zaman da Çar'ın kendisine yolladığı hediyeleri vermektir. Ancak Rus elçisinin temel gayesinin 1569 yılındaki Astarhan seferi ile ilgili bilgi toplamak olduğunu anlayabiliriz. Ayrıca bu yıllarda Korkunç İvan, Litvanya ile savaş halindeydi ve aynı anda Osmanlılar ile savaşamazdı. Bunun için Korkunç İvan İstanbul'a elçi göndererek Osmanlı Devleti ile barış yolları aramaya çabalamıştır. Novosilysev Azak-Kefe yoluyla İstanbul'a ulaşmıştır. Burada Sokullu Mehmet Paşa ile görüşen sonra da padişah II. Selim'in huzuruna çıkan Novosilysev Astarhan seferi ile gerek Osmanlı Devleti'nin sefere nasıl hazırlandığı gerekse seferin aşamaları ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. İlyas Kemalöğlu "Rus Elçi Raporlarında Astarhan Seferi", s. 15-20. Novosilysev ve Maltsev'in raporu "Rus elçi Raporlarında Astrahan Seferi" adı altında İlyas Kemalöğlu tarafından kitap olarak yayınlanmıştır.

⁸ Kurat, *age*, s. 150

⁹ N. M. Karamzin *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, Tom IX, Sankt Peterburg 1821, s. 113.

¹⁰ Şehabeddin-i Mercani, *Müstefadü'l- Ahbar Fi Ahval-i Kazan ve Bulgar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Yayınlayan: E.N. Hayrullin, Türkiye Türkçesine Aktaran: Dr. Mustafa Kalkan Ankara, 2008, s. 138.

¹¹ S. M. Solov'yev, *İstoriya Rosiyi s Drevneyşih Vremön*, Tom 6, X., Sank Peterburg, s. 214.

¹² Ahmet Refik, *Bahr-i Hazar-Karadeniz Kanalı ve Ejderhan Seferi*, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, Sayı 43, İstanbul 1333-1917, s. 1.

¹³ Kurat, *age*, s. 77-78.

¹⁴ Abdullah Battal-Taymas, *Kazan Türkleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1998, s. 38.

Bu araştırma sonucunda Moskova elçileri, İdil-Ural bölgesinde yaşayan Astarhan, Nogay, Çerkez ve Kazanlı Müslümanların Osmanlı padişahına çeşitli şikayetlerde bulunduğunu öğrenmişlerdir. Buradaki Müslümanlar Rus Çarının Astarhan'ı ele geçirmesinden sonra Ruslar tarafından kendilerine hac yolunun kapatıldığını ve kendilerinin hacca gidemediklerini belirtmişlerdir.¹⁵

Başarısız Astarhan seferinden bir yıl sonra, 1570 yılında İstanbul'da bulunan Moskova elçisi İvan Novosilyev padişah II. Selimin huzuruna çıkmadan önce Vezir-i Azam Sokullu Mehmet paşa ile de bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Mehmet Paşa Novosilyev'den, Buhara ve Şemahlı ahalinin hacca giderken Astarhan'dan geçtikleri sırada, onlara zorluk çıkarılmamasını istemiştir.¹⁶ Rusların Azak üzerinden hacca gitmek isteyen Müslümanlara birçok zorluk çıkardığı ve hatta bu yolu kapattığı biliniyordu.¹⁷ 1558-1602 yılları arasında Hive Hanlığı tahtında bulunan Hacı Muhammet (Mehmet) han döneminde Rusların Astarhan'ı ele geçmesiyle Hive ile Astarhan arasındaki ticaret sekteye uğramış, ancak Hive Hanlığı bu işgale ses çıkaramamıştır. Bu dönemde Rus Çarlığı Hiveli tüccarların hem Astarhan'da ticari faaliyette bulunmasına engel oluyor hem de bu dönemde Rus Kazakları ve Çerkezler Astarhan-Azak- Kefe yolunu kapattığı için Hiveli hacılar hacca gidemiyorlardı. Hive Hanlığı'nın İran'daki Safeviler ile savaşta olması da İran yolunun da kapanmasına sebep olmuştur.¹⁸ Ruslar Astarhan'ı işgal ettikten sonra burada sadece camilerin enkazı kalmış, ancak bölgedeki Türk ve Müslüman ahali tamamen katledilmiştir.¹⁹ Osmanlı hükümdarı bütün dünyadaki Müslümanların halifesi olduğu için bütün bunlara daha fazla sessiz kalmazdı.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı Devleti Şii olan Safevi Devleti'ne karşı, Türkistan'da Sünni olan Şeybani Hanedanlığı ile bir ittifak kurmuştu. Şeybanilerden Abdülatif Han'ın (1540-1551) İstanbul' a yolladığı mektupla Kanuni'yi Safeviler aleyhine kışkırttığını görebiliriz. Kanuni'de 1551 yılında yazdığı bir mektupta, iki tarafın ittifak yaptığı zaman Safevilerin tamamen ortadan kalkacağını söylemekte idi. 1554 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın Semerkant da hükümdar olan Barak (Nevruz Ahmet Han)'a 300 yeniçeri ile birlikte topçu birlikleri de gönderdiğini görebiliriz. Nevruz Ahmet Han bu kuvvetlerden iç mücadelelerde yararlanmış, ayrıca İran'a karşı savaşlarda da bu kuvvetleri kullanmıştı. Abdullah Han duruma hâkim olduktan sonra Osmanlıları, Hazar sahillerine gelmeleri ve Astarhan'ı Ruslardan kurtarmaları konusunda kışkırtmaya başladı. Hive, Buhara ve Semerkant hanlarının gücü Moskof Çarını durdurmaya yetmediğinden sürekli sefer konusunda Osmanlı Devleti'ni teşvik ediyorlar ve gönderdikleri mektuplarda Osmanlı Devleti'nin Ehl-i İslam'ın hamisi olması dolayısıyla Moskova'ya karşı girişimde bulunması gerektiğini sık sık hatırlatıyorlardı. Türkistan hükümdarlarında gelen bu talep ve ricalar Sokullu Mehmet Paşa'nın Astarhan'a sefer açma girişimlerini hızlandırmıştır.²⁰ Hive, Buhara hanlıklarından ve ayrıca buralarda yaşayan Müslüman ahalden gelen istek ve ricalar 1569 Astarhan seferinin yapılmasının ana sebeplerinden birisi olmuştur.²¹

1557 yılında Astarhan'ın Rus işgaline uğraması ile Rus Çarlığının gücü artmış, özellikle Hazar Denizindeki ticari zenginlik Rusya için yeni fırsatlar doğurmuştur. Rusların ekonomik ve politik gücü hızla artmaya başlamıştır. Astarhan'ın işgale uğradığı dönemde politik istikrarsızlıktan dolayı yabancı tüccarlar Astarhan'ı terk etmişlerdir. Rusya'nın burada istikrarı sağlaması ile birlikte bölgeyi terk eden başta Şamahı, Derbent, Hiveli tüccarlar, Rus Çarına vergi ödemek kaydıyla tekrar ticari faaliyetlere başlamışlardır.²²

Bütün bu sebeplerden dolayı 1563 yılında Astarhan'a bir sefer açılması fikri İstanbul'da yüksek sesle dillendirilmeye başlandı.²³ 1562 yılında Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile barış yapması ile bu seferin yapılması için uygun bir ortam oluşturdu. Kırım Hanına Astarhan'a sefere gidileceği, gerekli hazırlıkları yapması ile ilgili bir emir gönderildi.²⁴ Bu sırada Kırım'da bulunan Moskova elçisi, Korkunç İvan'a Osmanlı'nın sefer hazırlıkları ile ilgili bilgi vermiştir. Osmanlı Hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman Kırım Hanına bir çavuş göndererek, İlkbahar ayında Astarhan'a sefer açılacağı, hayvanların iyi beslenmesi gerektiğini ve ayrıca Han'dan bin araba hazırlamasını istemiştir.²⁵ Osmanlı Devleti Çerkezleri, Nogayları, Kazan halkını sefere katılmaya davet etmiştir. Astarhan Türkleri zaten Osmanlı Devleti'nin gelip şehri Rusların elinden kurtarmasını bekliyordu. Sultan Süleyman'ın yanında daha önce Kefe'de defterdarlık yapan

¹⁵ İlyas Kemalöglü, *Rus Elçi raporlarında Astarhan Seferi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 3.

¹⁶ *Age*, s. 47.

¹⁷ Kurat, *age*, s. 76.

¹⁸ *Age*, s. 64-65.

¹⁹ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, I, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981 s. 330.

²⁰ Ahmet Refik, Sokullu Mehmed Paşa'nın Bahr-i Hazar-Karadeniz Kanalı Teşebbüsü-1, *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası, Haftalık Siyasi, Edebi ve İlmî Gazete*, Cilt:1, Sene:1, 13 Safer 1335(1917) Cumartesi, 26 Teşrin-i Sani 1332(1914), Numara 6, s. 124.

²¹ Halil İnalçık, Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569), *Bellekten*, XII/46, Ankara 1948, s. 351-352. Kurat, *age*, s. 65.

²² N.M. Karamzin *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, Tom V, Moskva, s. 688-689.

²³ Kurat, *age*, s. 96.

²⁴ Solov'yev, *age*, s. 215.

²⁵ *Age*, s. 216.

Çerkez Kasım Bey isimli önemli bir kişi vardı. Daha sonra II. Selim döneminde yapılacak Astarhan seferinin önemli figürlerinden birisi olan Çerkez Kasım Bey Sokullu Mehmet Paşa'nın da güvenini kazanmış bir devlet adamıydı.²⁶ Kasım Bey padişaha Astarhan'a birçok tüccar geldiğini, buradaki ticaretten elde edilen gelirlerin Rus Çarına gittiğini, burası ele geçirildiği takdirde Osmanlı Devleti'nin çok büyük bir ekonomik kaynak elde edeceğini söylemiştir. Ancak Sultan Süleyman Kasım Bey'in bu teklifini reddetmiştir. Sultan Süleyman Kasım Bey'e Osmanlı Devleti'nin geçmişte Rusya ile savaşmadığını, iki devlet arasında tüccarların ticaret yaptığını, iki devlette de elçilerin bulunduğunu söylemiştir. Astarhan'ın hiçbir zaman Osmanlı toprağı olmadığını da eklemiştir.²⁷ Bu dönemde Kırım Hanı olan Devlet Giray Osmanlı Devleti'nin Astarhan seferine karşı çıkıyordu.²⁸ Devlet Giray'ın Kanuni Sultan Süleyman'ı sefer fikrinden vazgeçirmede büyük etkisi olmuştur. Devlet Giray Osmanlı Devleti'nin gönderdiği çavuşu İstanbul'a geri yollamış ve padişaha Astarhan'ın ele geçirilse bile uzun süre elde tutulamayacağını, Rusların Astarhan'a yakın olmasından dolayı, buranın tekrar elden çıkacağını söylemiştir.²⁹ Kırım Hanı bir yandan Da Korkunç İvan'a elçi göndererek kendisine Kazan ve Astarhan'ın verilmesini, verilmediği takdirde Türklerin buraları ele geçireceğini söylemiştir. Korkunç İvan bu teklifi kesin olarak reddetmiştir. Fakat Devlet Giray'ın sefere karşı çıkmasının ana sebebi, Osmanlı Devleti İdil ve Don nehirleri arasındaki bölgeyi ele geçirdiği takdirde, Kırım Hanlığının Osmanlı'nın bir eyaleti olacağı korkusudur.³⁰

Bütün bunlara ek olarak Astarhan'a sefer kararı alınmasının bir sebebi de Don-Volga nehirleri arasında bir kanal yapılması istenmesidir. Bu kanal ile hem Rusların İdil (Volga) Nehri ile bağlantısı kopacak hem de İran'a yapılacak olan seferlerde Hazar Denizi vasıtasıyla silah, zahire, araç-gereç daha kolay bir şekilde nakledilebilecekti.³¹ Kanal ile ilgili bilgi aşağıda verilecektir.

2. Astarhan'a Sefer Kararının Alınması ve Yapılan Hazırlıklar

1566 yılında Kanuni Sultan Süleyman ölmüş, yerine oğlu II. Selim geçmiştir. II. Selim döneminde Vezir- Azam Sokullu Mehmet Paşa'nın da sefere taraftar olması ve Kefe defterdarı Kasım Beyi de Kefe sancakbeyliğine tayin etmesiyle³² Sultan Süleyman döneminde askıya alınan Astarhan seferi tekrar gündeme gelmiştir. 1568'de Kırım Han'ı Devlet Giray hem II. Selim'in tahta çıkışını tebrik etmek, hem de Sultan'ı Çerkez-Rus ittifakı ile uyarmak için bir name göndermiştir.³³ Aynı yıl Hive Hanının elçisi Haydar Bahadır, Sultan Selim'e, Harezm'den hacca giden tüccarlara engel olduğunu söylemiştir.³⁴ Hem Müslüman olan hacılardan gelen şikayetler hem de Astarhan'ın alınmasının sağlayacağı ticari yararlar sebebiyle 1568 yılında sefer kararı alınmıştır. Kırım Hanı'nın daha önce Astarhan seferine karşı çıkıp birdenbire seferi destekler mahiyette pozisyon almasının sebebi nedir? Kanaatimizce Kırım Hanı Devlet Giray, Rus ilerleyişinin artık iyice tehlikeli olmaya başladığını anlamış ve Osmanlı yardımı olmadan Ruslara karşı tek başına müdahale edemeyeceğinin farkına varmıştır. Ancak Devlet Giray yine de Osmanlı Devleti'nin sefere çıkmasını istemiyordu. Astarhan seferini Osmanlı'nın yardımı ile Kırım Hanlığının yapmasından taraftı. Ancak Padişah Osmanlı Ordusunun başına Kasım Bey'i getirdiği gibi Kırım Hanının da onun emrine girmesini istemiştir. Ayrıca Padişah II. Selim'de Kefe beyi Kasım Bey'e bir name-i hümayun göndererek Kırım Hanı ile seferin şekli ve zamanı konusunda müzakere yapmasını ve sonucun kendilerine bildirilmesini emretmiştir.³⁵

Osmanlı belgelerinde ordusunun sefere kaç asker ile katıldığı ile ilgili bir bilgi yoktur. Mühimme defterlerinde sadece sefere katılacak askerlerin hangi sancak ve yörelerden gönderileceği ile ilgili bilgiler ve askerinin zahire ihtiyacının sağlanmasına yönelik bilgiler mevcuttur. Sefer için Boğdan voyvodasından gemilerle Kefe'ye buğday göndermesi,³⁶ aynı şekilde Boğdan voyvodasından Kefe seferi için sekiz yüz baş beygir göndermesi istenmiştir. Vezir-i Azam Sokullu Mehmet Paşa'nın Astarhan seferine göndereceği kuvvetler üç bin yeniçeri ve yirmi bin sipahiden meydana geliyordu. Sefere Silistre, Köstendil, Amasya, Canik ve Çorum beyleri de bizzat katılacaktı. Sefer çıkmadan önce sipahiler nal, mih gibi çeşitli araçları yanlarında bulunduracaklardı. Buna ilaveten sefer esnasında kendilerine yetecek kadar zahireyi de yanlarında götüreceklerdi.³⁷ Ayrıca Eflak voyvodasından da iki yüz baş beygir göndermesi istenmiştir.³⁸ Kastamonu ve

²⁶ Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 150.

²⁷ Kemalöglü, *age*, s. 51.

²⁸ İnalçık, *agm*, s. 366-367.

²⁹ Solov'yev, *age*, s. 215.

³⁰ İnalçık, *agm*, s. 367.

³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s. 34-35.

³² *Age*, s. 35, *Osmanlı Belgelerinde Kazan*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara 2015, s. 6, V. D. Smirnov, *Kırımsoke Hanstva Pod Verhovnstvom Otomanskoy Portu Do Naçala XVIII Veka*, Sankt Peterburg 1887, s. 432.

³³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mühimme Defterleri*, VII, Ankara 1998, s.42.

³⁴ BOA, s. 421.

³⁵ BOA, s. 421.

³⁶ BOA, s.11.

³⁷ Ahmet Refik, Sokullu Mehmed Paşa'nın Bahr-i Hazar-Karadeniz Kanalı Teşebbüsü-1, *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası, Haftalık Siyasi, Edebi ve İlmî Gazete*, C. 1, Sene:1, 25 Safer 1335(1917) Cumartesi, 3 Kanun-u Evvel 1332(1914), Numara, s. 139.

³⁸ BOA, s. 12.

Sinop dizdarlarından³⁹ Kefe’de yapılan gemilerde Astarhan seferinde yararlanmak üzere asker göndermesi istenmiş, Bolu ve Amasra dizdarından Kefe’de yapılan gemiler için cenkçi göndermesi istenmiştir. Trabzon beyi ve dizdarından yeterli miktarda cenkçi yollaması istenmiştir.⁴⁰ Çorum, Canik, Amasya, Köstendil, Silistre, Niğbolu,⁴¹ dan askerlerin sancak beyleriyle Astarhan seferine katılmaları istenmiştir. Toplanan bu askerlerin nevrüz ayında Kefe beylerbeyine katılmaları emredilmiştir.⁴²

Osmanlı kaynaklarının aksine Rus kaynakları sefere katılan asker sayısı ve yapılan hazırlıklarla ilgili daha ayrıntılı bilgi verir. 1570 yılında Astarhan seferinden sonra İstanbul’da Rusya elçisi olarak görev yapan İvan Novosilteyev, Moskova’dan İstanbul’a doğru yola çıktığında Azak Kalesi’nde bir süre duraklamış ve Azak Kalesi’nin komutanı Sefer isimli bir kişiden Astarhan hareketi ile ilgili ayrıntılı bilgi almıştır. Zaten Rus çarı IV. (Korkunç) İvan’ın Novosilteyev’i İstanbul’a yollamasının asıl amacı Astarhan’a kaç Kırım ve Osmanlı askerinin gittiği, bu askerlerin hangi yolla Astarhan’a ulaştığı, sefer sonucunda asker kaybının ne kadar olduğu, askerlerin ve lojistik malzemenin ne şekilde sefer bölgesine ulaştırıldığı ile ilgili bilgi almaktır.⁴³ Novosilteyev bu soruları Azak Kalesi’nin komutanı Sefer’e sormuş, o da ayrıntılı bir şekilde cevap vermiştir. Sefer Astarhan’a 8 sancak beyi, 25 bin Türk askeri, Kırım Han’ı Mehmet Giray ve üç oğlu, 50 bin civarında Tatar askerinin katıldığını söylemiştir. Buradan anlıyoruz Osmanlı ordusunun Kırım kuvvetleriyle birlikte toplam asker sayısı 75 bindir. Azak Kalesi komutanı Sefer Bey devamında Türk askerlerinin Kefe’den Azak’a atlar ile gittiklerini, gerekli lojistik malzeme ve iâşenin gemiler vasıtasıyla İstanbul ve sahil kesimindeki şehirlerden sağlandığını söylemiştir. Kefe beylerbeyi Kasım Bey ve adamları malzemeleri Azak’tan alarak atlarla Don Nehri boyunca giderek, bu malzemeleri Don Nehri’nde gemilere yükleyerek Astarhan’a ulaştırmışlardır.⁴⁴

Bir diğer Rus elçisi olan Semon Elizeryaviç Maltsev⁴⁵ Astarhan seferi ve Osmanlı Devleti’nin yaptığı hazırlıklarla ilgili bilgiler verir. Maltsev Nogay Ordasına elçi olarak gönderilmiş Moskova’ya geri dönmek üzereyken Azak Kazakları ve Tatarların saldırısına uğramıştır. Bu saldırı sonucunda yaralanan Maltsev bir sürfe zincire vurulu bir vaziyette Kefe’de kürekçi olarak çalışmıştır. Sonradan Bahçesaray’a gönderilen Maltsev burada Osmanlı Devleti’nin Astarhan seferini de içeren bir rapor yazarak 1569 yılında Moskova’ya göndermiştir.⁴⁶ Maltsev iki bin yeniçeri ve 15 bin Türk atlısının sefer için geldiğini, bunların başında Kasım Bey’in olduğunu söyler. Türk kadırgalarında kürekçilerin sayısının 2500 olduğunu, bu kürekçilerin Arnavut, Frank ve Macarlardan oluştuğunu söyler. 2500 kürekçi arasında 500 tane bile yeniçerinin olmadığını belirtir. Daha önce hiçbir yerde yazmayan bir bilgiyi de ekleyerek bütün Osmanlı askerlerinin üç yıllığına Astarhan’a geldiğini söyler. Buraya getirilen teçhizatın sayısının bir hayli fazla olduğunu ifade eder.⁴⁷

Akdes Nimet Kurat Osmanlı askerlerinin sayısı ile ilgili yaptığı değerlendirmede sefere 15 bine yakın Türk, 40-50 bin Kırım atlısının katıldığını belirtir. Bunlara ek olarak 20 bin civarında Nogay askerinin yardımcı kuvvet olarak sefere iştirak ettiğini söyler.⁴⁸ Bu rakamlar hem Novosilteyev hem Maltsev’in verdiği rakamlara birebir uymasa da yakın rakamlardır. Bize göre de bu sayılar Osmanlı asker mevcudunu doğru olarak yansıtır. Kırım Tatarları 40-50 bin gibi yüksek bir kuvvetle sefere katıldığı düşünülse bile bu kuvvetler sadece Osmanlı askerlerin emniyetini sağlamak için bölgede bulunacak ve geriden gelebilecek olan olası Kazak ve Rus baskımına karşı Türk askerlerini koruyacaktı. Süvari kuvvetlerinin kale kuşatmalarında zaten bir işe yaraması mümkün değildi.⁴⁹ Akdes Nimet Kurat Leh Diplomat Andrey Taranowski’nin⁵⁰

³⁹ Türk-İslam şehirlerinde kalelerde asayışı sağlayan, kaledeki değerli eşyaları korumakla görevli, aynı zamanda hapishanelerden de sorumlu kişi. (Yusuf Öguzoğlu, Dizdar, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1994, s. 480-481.

⁴⁰ BOA, s. 10.

⁴¹ BOA, s. 11.

⁴² BOA, s. 12.

⁴³ Kemalöglü, *age*, s. 30-31.

⁴⁴ *Age*, s. 33.

⁴⁵ Semön Elizeryevič Maltsev bir diğer Rus elçisidir. Tatarca’ya da hakim olduğu bilinen Maltsev 1556- 1557, 1558 1559 tarihlerinde birçok kez Nogay Ordasına elçi olarak gönderilmiştir. Korkunç İvan Maltsev’i 1568 yılında Nogay ordasına elçi olarak göndermiştir. Korkunç İvan, Maltsev’i buraya göndererek Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı’nın Astarhan seferi ile ilgili yaptığı hazırlıkları öğrenmek ve Nogay ordasındaki gelişmeler hakkında bilgi almak istiyordu. Maltsev Moskova’ya geri dönerken diğer Nogay elçileri ile birlikte Kazaklar ve Tatarlar tarafından esir alınmıştır. Esir alınan Maltsev yaralı olarak Kefeye gönderilmiştir. Daha sonra Bahçesaray’a gönderilen Maltsev burada kaldığı müddet boyunca Astarhan seferi ile ilgili ayrıntılı bir rapor hazırlayarak bunu Kırım’daki Rus elçileri vasıtasıyla Mart 1569 yılında Moskova’ya göndermiştir. (Kemalöglü, *age*, s. 21-23).

⁴⁶ *Age*, s. 23.

⁴⁷ *Age*, s. 75-76.

⁴⁸ Kurat, *age*, s. 130.

⁴⁹ *Age*, s. 111-112.

⁵⁰ Andrey Taranowski Leh-Litvanya Devleti’nin elçisidir. 1569 yılında Osmanlı Devleti’nin Astarhan seferine ve Kırım ile Osmanlı kuvvetlerinin Astarhan’dan çekilişine bizzat şahitlik etmiştir. Yazdığı seyahatnamede bütün bu olayları ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Seyahatname Akdes Nimet Kurat tarafından 1966 yılında, Türkiye ve İdil boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus münasebetleri) adlı kitapta ek olarak yayımlanmıştır. (Ek No VI. s. 027-048).

seyahatnamesinden aktardığına göre sefere katılan yeniçeri sayısı 2000'dir⁵¹. Bu rakam yukarıda verdiğimiz Maltsev raporundaki yeniçeri sayısı ile hemen hemen aynıdır. Novosilytsev raporunda Osmanlı ordusunda sadece 3 top bulunduğunu ve bunların çok küçük olduğunu söyler. Türklerin Azak'a geldiklerinde yanlarına fazla top almadıklarını söyler.⁵² Osmanlı ordusu bu kadar önemli bir seferde neden yanına yeteri kadar top almamıştı? Bu konuda herhangi bir bilgi yoktur. Kasım bey belki de kışı burada geçirip sonraki baharda büyük topları Astarhan'a sevk edecekti. Belki de ilk aşama da sadece Don-Volga kanalının kazılması ile uğraşılmasını istiyordu. Maltsev'in söylediğine göre Kefe beylerbeyi Kasım, seferin süresini 3 yıl olarak öngörmüş ve buna göre plan yapmıştı. Maltsev raporunun devamında Astarhan seferi sırasında bir grup Türk askeri sınırlı bir şekilde Kasım Bey'in yanına gelerek sultanın sefer için 3 yıllık işe verdiğini, Kasım Paşa'nın ise Azak'tan Astarhan'a gelirken 40 günlük işe aldığını söyleyerek, paşaya isyan etmiştir.⁵³ Burada yazılanlara göre acaba Kasım Paşa Astarhanlırdan işe temin edeceğini düşündüğü için mi yanına 40 günlük işe almıştı? Biz bu olayın bu şekilde olduğunu düşünüyoruz. Kasım Bey sadece Astarhanlıların değil, aynı zamanda Kazan ve Nogaylılardan gelecek yardıma fazla güvenmiş, işenin büyük bir kısmını Azak'da bırakmıştı.

3. Don- Volga Kanal projesi

Don-Volga nehirleri arasında bir kanal yapma ilk defa 1563 yılında Kanuni Sultan Süleyman döneminde gündeme gelmiş, ancak kısa süre içinde terkedilmiştir.⁵⁴ 1568 yılında Astarhan seferinden 1 yıl önce kanal fikri tekrar gündeme gelmiş, Kasım Bey'in de teşvikiyle Vezir-i Azam Sokullu Mehmet Paşa'nın da Don-Volga nehirleri arasında bir kanal açılması fikrini kabul etmiştir. Osmanlı müverrihi Peçevi Ten-İtil nehirleri arasında yapılması düşünülen kanalın açılma amacını, İran seferlerinde askerin zahire ihtiyacını bu yolla karşılamak ve Şirvan, Karabağ ve Gürcistan taraflarının Osmanlı Devleti'ne itaatini sağlamak olarak açıklar.⁵⁵ Bu kanal yoluyla Osmanlı kuvvetlerinin İran'ın içlerine kadar ulaşması kolay olacaktı.⁵⁶ Ayrıca bu kanal Rusların İdil boyuna sokulmalarını sağlayacak ve Astarhan'ın ele geçirilmesini kolaylaştıracaktı.⁵⁷

Rus elçi Novosilytsev raporunda kanal ile ilgili hiçbir şey söylememekte sadece Kırım ve Türk askerlerinin Astarhan'ı ele geçirmek için hendek kazmaya teşebbüs ettiklerinden bahsetmektedir.⁵⁸ Maltsev'in raporunda kısa da olsa bahis vardır. Maltsev Don-Volga nehirlerinin birbirine yaklaştığı yerde yaklaşık 2 hafta kaldıklarını, burada bulunan Osmanlı askerlerinin yanlarında bulunan kazmaları ve kadirgaları buraya taşımaya çalıştıklarını, ancak bunu başaramadıklarını söyler. Bu askerler öfkeli bir halde Kasım Paşaya giderek kendisinin onlara Don-Volga'nın nehirlerini bir yere akıtmanın mümkün olduğunu söylediğini, ancak 100 yıl çalışılsa bile bunun mümkün olamayacağını söylerler. Bunun akabinde de Kırım Hanı Don-Volga nehirlerinin birbirine bağlandığı yerden geri dönmek istemiş, hatta Kasım Paşa'yı da geri götürmek istemiştir.⁵⁹ Buradan kanal projesinin fikir babalarından birinin Kefe beylerbeyi olan Kasım Paşa olduğunu anlıyoruz. Bizim fikrimizce Kasım Paşa doğru düzgün bir ön hazırlık çalışması olmadan ortaya atmış, Osmanlı sarayına ve özellikle Sokullu Mehmet Paşa'ya da bu fikri kabul ettirmiştir. Ancak buraya gelen askerler bu kanalın yapımının mümkün olmadığını anlamış ve Kasım Paşaya öfkelenmişlerdir. Maltsev raporunun devamında Safevi şahının Rus çarına bir elçi göndererek Türklerin Astarhan üzerinden İran'a giden yolu açmaya çalıştıklarını, bunun için de Rus çarının kendisine yardım etmesi için çağrıda bulunmuştur.⁶⁰ Buradaki Astarhan üzerinden İran'a giden yol açmaya çalışmaları lafından Don-Volga kanal projesini anlıyoruz. Anlaşılan o dur ki Safeviler'in bu kanal projesinden haberleri olmuş, bundan ciddi anlamda rahatsız olmuşlardır.

Ten-İdil (Don-Volga) nehirleri arasında kanal açma projesi Osmanlı Tarihindeki en tartışmalı konulardan birisidir. Akdes Nimet Kurat bu konu hakkında Osmanlı tarihçilerine ciddi tenkitlerde bulunmuştur. Kurat genel olarak Peçevi ve Gelibolulu Mustafa Ali gibi Osmanlı kronikçilerini eleştirmiş, bu iki ismi kaynak olarak kullanarak Osmanlı tarihi yazan İsmail Hakkı Uzun Çarşılı, Ahmet Refik Bey ve Halil İncalcık gibi tarihçileri tenkit etmiştir. Kurat'ın kanal meselesindeki en büyük eleştirisi neredeyse bütün Osmanlı tarihçilerinin Don-Volga kanal projesini Astarhan seferinin asıl amacı olarak göstermeleridir. 1569 yılından neredeyse 100 yıl sonra bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi burada çok büyük bir hendeğin kazıldığından bahseder⁶¹. Kurat her defasında seferin gerçek gayesinin Astarhan'ı ele geçirmek olduğunu

⁵¹ Age, s. 117.

⁵² Kemalöglü, age, s. 33.

⁵³ Kemalöglü, age, s. 78.

⁵⁴ İncalcık, agm, s. 371.

⁵⁵ Peçevi, age, s. 330.

⁵⁶ İncalcık, agm, s. 372.

⁵⁷ Uzunçarşılı, age, s. 34.

⁵⁸ Kemalöglü, age, s. 55.

⁵⁹ Age, s. 77.

⁶⁰ Age, s. 79.

⁶¹ Evliya Çelebi Bin Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 7. Kitap, 2. Cilt, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 439.

belirtmiştir. Aynı şekilde Peçevi ve Gelibolulu Mustafa Ali'nin kanalın üçte birinin kazıldığı ile ilgili yazdıklarının hiçbir tenkit süzgecinden geçirilmeden günümüzde kabul edilmiş olmasını eleştirmiştir.⁶² Osmanlı Devleti'nin bölgeyi iyi tanımadığını, Aşağı İdil bölgesinin coğrafi durumunu ve buradaki Ten-İtil nehirlerinin arasındaki mesafeyi tahlil etmeden böyle bir projeyi hayata geçirmeye kalkmıştır. Ancak Kurat'a göre Osmanlı Devleti Ten (Don) Nehri'nin kuzeyindeki Don ile Volga Nehri'nin en çok birbirine yaklaştığı bölge olan Perevoloka denen yere küçük gemiler yollayarak, buradan Don Nehri'ne doğru akan çaylar vasıtasıyla Volga Nehri'ne en yakın yere inip daha sonra gemileri karadan sürükleyip hatta küçük de olsa bir yer kazıp Volga Nehri'ne ulaşmayı hedefliyordu.⁶³ Bu kanal fikrinin heyecanı sadece Osmanlı ahalisi ve yabancı ülke temsilcileri arasında yayılmamış, yukarıda Maltsev'in raporunda aktardığımız gibi İran Şahının bile bundan korkmasına neden olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin o dönemin şartlarında böyle büyük bir projeyi başarabilecek ne ekonomik ne askeri ne de teknolojik gücü vardı. İkinci Dünya Savaşından önce Sovyetler birliği tarafından hayata geçirilmeye çalışan Don-Volga kanalı projesi savaşın çıkması ile bir süre ertelenmiş, 1948-1952 yılları arasında yapımı tamamlanmış ve hizmete açılmıştır. Sovyetlerin yaptığı Don-Volga nehirlerini birleştiren bu kanalın uzunluğunun 101 km olduğu göz önüne alınırsa ve günümüz teknolojik imkanları ile 4 yılda bittiği düşünülürse Osmanlı Devleti'nin 1569 yılının şartları ile böyle dev bir projeyi hayata geçirmesinin neredeyse imkansız olduğunu anlarız.⁶⁴

4. Astarhan Seferi (16 Eylül-26 Eylül 1569) ve Seferin Başarısızlığa Uğraması

Hidrellez ayında bütün Osmanlı birliklerine hazır olmalarının emredilmesi ile sefer başlamış oldu. Yukarıda söylediğimiz gibi Çorum, Canik, Amasya'dan gelecek olan askerlere Karadeniz yoluyla Kefeye hareket etmeleri emredilmiştir. Aynı şekilde Köstendil, Silistre, Niğbolu gibi yerlerden gelen birlikler de Kefe'ye hareket edeceklerdi. Kasım Paşa 1569 Mayıs ayında yanında sipahi, yeniçeri ve toplarla Kefe'den Azak Kalesine doğru hareket etmiştir.⁶⁵ Azak'tan Kasım Paşa ve Osmanlı askerleri kara yoluyla Don Nehri'ni takip ederek, yukarıya doğru Tsaritsino Nehri'ne kadar atlarla gitmişlerdir. Silah ve teçhizat ise Don Nehri'nden Tsaritsino bölgesine aktarılıyordu. Kasım Paşa ve Osmanlı askerleri Azak'tan Tsaritsino denilen bölgeye yaklaşık 1,5 ayda ulaşmışlardır. Sonrasında ise Don Nehri'nden gelen silah ve teçhizat kıyıya taşınmıştır.⁶⁶ Maltsev raporunda Osmanlı Ordusunun Tsaritsino mevkiine 5 haftada vardığını söyler ve tarih olarak 15 Ağustos'u gösterir.⁶⁷ Türk kuvvetlerinin ve Kırım atlılarının Don Nehri'nin kuzeyine doğru ilerlemeleriyle beraber burada bulunan birtakım Kazaklar daha da kuzeye kaçmışlar, bu nedenle de Osmanlı kuvvetleri ve Kırım askerleri herhangi bir saldırıya uğramamışlardır.⁶⁸ Kasım Bey'in başında olduğu Osmanlı ordusunun bundan sonraki amacı Don-Volga nehirlerinin birbirine yaklaştığı en yakın mevkiye ulaşarak gemilerle gelen teçhizatı kıyıya taşımaktı. Buraya gelen Osmanlı askerleri Don-Volga nehirleri arasındaki mesafenin birbirinden hayli uzak olduğunu görerek umutsuzluğa düştüler ve kanalın yapımının neredeyse imkansız olduğunun farkına vardılar. Böylece kanal yapma fikri tam bir fiyaskoyla sonuçlanmış oldu.⁶⁹ Kanal yapma işinin imkansızlığı görüldükten sonra Osmanlı askerleri gemileri Volga nehrine karadan sürüklemeyi denediler, ancak askerlerin buna gücü yetmemiştir. Kanal projesinin imkansızlığından sonra gemileri karadan indirme işinin de gemilerin altındaki tekerleklerin kırılması sonucu zor olduğu görülünce Osmanlı askerleri ve Kasım Paşa arasında bir münakaşanın olduğunu görebiliriz. Askerler paşaya isyan ederek böyle büyük bir işin 100 yılda bile yapılamayacağını söylemişlerdir ve bu sırada orda olan Kırım Hanı bütün Osmanlı askerlerini ve Kasım Paşa'yı buradan götürmek istemiştir. Ancak bu sırada Kasım Paşa'nın yanına gelen 200 Astarhanlı Kasım Paşa'ya bir teklifte bulunarak Kasım Paşa'ya büyük gemiler getireceklerini söylediler. Kasım Paşa bu teklif üzerine mutlu olmuş ve önde gelen Astarhan büyüklerini kürk, değerli eşyalar ve para gibi değerli eşyalar vermiştir. Buradan anlıyoruz ki Astarhan ahalisi ve şehrin büyükleri Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesini istemiyor ve seferin devam ederek başarıya ulaşmasını arzuluyordu. Maltsev yukarıda verdiğimiz paşa ve askerlerin münakaşasından sonra 5000 yeniçerinin buradan ayrıldığını söyler.⁷⁰

Bu sırada Osmanlı Devleti'ni Astarhan seferinin gerçekleşmesi ile Nogay Orduları arasında da fikir ayrılıkları ve ayrışmalar olmuştur. Azak-Kuban bölgesindeki küçük Nogay Ordası zaten daha önce Osmanlı Devleti ile yaptığı anlaşma çerçevesinde Kırım Hanlığı ile beraber sefere katılacaktı. Ancak bu Osmanlı Devleti'ne kafi gelmemiş, Osmanlı kuvvetleri bu sırada Rusya'ya bağlı Tin-Ahmet'in önderliğindeki Büyük Nogay Ordası'nı da Rusya'ya karşı ayaklanmaya çağırmıştır. Ancak Rusların sadık uşağı olan Tin- Ahmet

⁶² Kurat, *age*, s. 6-15.

⁶³ *Age*, s. 107-108.

⁶⁴ <http://www.vdgbu.ru/index.php/ff> (E.T.17.01.2020).

⁶⁵ Kurat, *age*, s. 119.

⁶⁶ Kemalöglü, *age*, s. 33.

⁶⁷ *Age*, s. 76.

⁶⁸ Kurat, *age*, s. 120.

⁶⁹ *Age*, s. 124-125.

⁷⁰ Kemalöglü, *age*, s. 77, Kurat, *age* s. 123.

buna yanaşmamış, Osmanlılar her şeye rağmen Büyük Nogay ordasından bazı mirzaların desteğini almaya çalışmıştır. Küçük Nogay Ordası 30.000 atlı ile Osmanlı kuvvetlerine katılmış, ancak Nogaylar savaşın bitmesini bekleyerek Ruslara karşı isyan etmemişlerdir. Ayrıca sefer boyunca Nogaylar Osmanlı Devleti'ne herhangi bir zahire yardımında da bulunmadı. Hatta baştan beri Rus yanlısı olan Tin-Ahmed 5 tane Osmanlı askerini esir alıp Çar'a teslim etme cüretini bile göstermiştir. Esirler seferin bitmesinin ardından serbest bırakılmıştır.⁷¹

Osmanlı ordusunun komutanı Çerkez Kasım Paşa'nın kanal açma projesi ve gemileri karadan indirme çabası tam bir başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra Maltsev raporundan Kasım Paşa'nın kışı burada geçirip ertesi yıl Astarhan'a yeni bir sefer düzenlemeyi planladığını anlarız.⁷² Astarhan coğrafi olarak bir tepenin üzerine yerleşmişti ve buranın karadan ele geçirilmesi imkansızdı. Ayrıca Rusların İdil Nehri boyunca ilerleyerek buraya yardım göndermesi mümkün idi.

1569 Osmanlı Devleti'nin Astarhan seferi günümüzdeki Rus tarih literatüründe Русско-Турецкая война (Türk-Rus savaşı) olarak adlandırılmasına rağmen, sefer sırasında Osmanlı Devleti ve Rus ordusu arasında hiçbir savaş yapılmamıştır. Astarhan seferi her ne kadar sefer adını alsada Rusların Osmanlı Devleti'ne bir karşılık vermemesi dolayısıyla bir savaş olarak değerlendirilemez. Ancak özellikle Sovyetler dönemindeki ideolojik yaklaşımlar bu seferin bir savaş olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Ne Maltsev'in raporunda ne de Novosilytsev'in raporunda Osmanlı Devleti ve Rus çarlığı arasında bir savaş yapıldığından bahsedilmez. Ancak sefer esnasında Maltsev, 30 000 Rus askerinin gemilerle, 100 000 askerin kara yolu ile Osmanlı Devleti ile savaşmak üzere yola çıktığını, Nogay kuvvetlerinin de onlara katılacağını söylemektedir.⁷³ Bu dedikodunun Maltsev tarafından Osmanlı askerleri arasında korku yaymam için bilinçli olarak çıkarıldığını anlayabiliriz. Ünlü tarihçi Joseph Von Hammer Astarhan kuşatması sırasında kale muhafızlarının dışarıya çıkarak kaleyi kuşatan Osmanlı kuvvetlerine saldırdıklarını ve Osmanlı kuvvetlerini mahvettikleri gibi bir iddiada bulunur.⁷⁴ Rusya bu sırada Lehistan- Litvanya ile savaşıyordu ve böyle büyük kuvvetleri Osmanlı Devleti'ne karşı göndermesi mümkün değildi. Leh diplomat Taranowski yukarıda belirttiğimiz 30 000 kişilik Rus kuvvetinin başındaki Petr Serebryanny'nin bu sırada kanal kazmakla uğraşan işçilere saldırdığı ve onların korkarak kaçmasına sebep olduğu tamamen asılsızdır. Hem Maltsev hem de Novosilytsev böyle bir saldırıdan bahsetmezler.⁷⁵

Seferin başlangıç aşamasını oluşturan kanal açma ve gemileri Volga Nehri'ne geçirme aşaması Osmanlı açısından kesin olarak başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Kasım Paşa'nın ve Osmanlı devlet erkanının bölgenin coğrafyasını bilmeden, bir ön hazırlık çalışması yapmadan böyle bir mega projeye girişmiş olduğunu görürüz. Bu başarısızlığın birinci ve en büyük sebebidir. İkinci sebep ise Osmanlı kuvvetlerinin ve Kırım atlılarının sefere geç kalmalarıdır. Osmanlı kuvvetleri Mayıs ayının sonlarına Azak Kalesi'nden hareket edememiş, Temmuz ayında Azak Kalesi'nden ayrılmışlardır. Astarhan'a Eylül ayında ulaşmışlardır. Bu mevsimde bölgede havalar yavaş yavaş soğumaya başlıyordu. Bu da seferin başarısızlığa uğramasının sebeplerinden birisidir.⁷⁶

Yukarıda Maltsev'in raporunda belirttiğimiz 200 önde gelen Astarhanlı'nın Kasım Paşa'ya sefere devam etme çağrısı etkili olmuş, Kasım Paşa da onlara hediye ve ikramlarda bulunmuştu. Ayrıca 100 Nogay da Kasım Paşa'nın yanına gelerek kışı burada geçirmelerini, sefere devam etmelerini istedi. Zaten Kasım Paşa'nın da aklında bu vardı. Astarhan ve Nogay ahalisinden paşanın yanına gelen bu kişiler ayrıca paşaya eski Astarhan şehrinde yeni bir şehir kurarak kışın burada geçirilmesi teklifinde bulunmuştu. Yapılan plana göre Kırım Hanı, Astarhanlılar ve Türk askerleri kışı eski Astarhan'da geçirecek, Kırım Hanı şehri inşa ettikten sonra geri Kırım'a dönecekti. Osmanlı askerlerinin bir kısmı kışın burada geçirilmesine itiraz etmiş, Kasım Paşa ile tartışmışlardır.⁷⁷

Kasım Paşa'nın Astarhan'a geçmeden önce daha "Perevoloka" da olduğu zaman Rusların Astarhan'ı takviye etmesini önlemek için bazı tedbirler aldığını görürüz. Kasım Paşa yakalanan bazı Kazak ve Ruslardan Prens Sereybryan'ın Astarhan'a ne kadarlık bir kuvvetle gelebileceği konusunda bilgi almaya çalışmıştır. Ancak paşa bu konuda net bir bilgi alamamıştır.⁷⁸

2 Eylül 1569 tarihinde Osmanlı Devleti'ne ait mühimmat, top vs gibi araçlar "Perevoloka" dan gemilerle Azak Kalesi'ne doğru yola çıkarıldılar. Kasım Paşa bunları korumak üzere 5000 kadar Türk askeri göndermişti. Diğer taraftan da kalan kuvvetler Kasım Paşa ile birlikte Astarhan'ın fethinde kullanılmak üzere

⁷¹ Mehmet Alparğu, *Nogaylar*, Değişim Yayınları, Sakarya 2007, s. 72-73.

⁷² Kemalöglü, *age*, s. 77.

⁷³ *Age*, s. 79.

⁷⁴ Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 3, Üçdal Neşriyat, İstanbul 2010, s. 558-559.

⁷⁵ Kurat, *age*, s. 124.

⁷⁶ *Age*, s. 125.

⁷⁷ Kemalöglü, *age*, s. 78.

⁷⁸ Kurat, *age*, s. 127.

yola çıkmıştır. Kasım Paşa askerleri ile birlikte Astarhan'a yürürken yanına sadece 10-15 tane top almıştır. Bu olay Astarhan gibi müstahkem bir mevkiinin ele geçirilmesini neredeyse imkansız hale getirmiştir.⁷⁹ Bu sırada Azak Kalesi'nden Astarhan'a gitmek üzere yolan çıkan Osmanlı kuvvetlerinin büyük bölümü, Küçük Nogay Ordasından 30 000 kişilik bir grubun da katılmasıyla 5 Eylül'de Eski Astarhan'a ulaşmış bulunuyordu.⁸⁰

Yukarıda birçok kez adı geçen eski Astarhan kavramını açıklamakta fayda var. Astarhan 1556 Mart ayında İ. Çeremisinov'un başında olduğu Rus ve M. Kolupayev'in başında olduğu Rus Kazakları tarafından işgal edilmişti.⁸¹ Rus kaynaklarına göre güya Ruslar bu sırada Astarhan'a geldiklerinde şehir boştu. Astarhan Han'ı şehirden kaçmış ve hatta şehrin işgalinden korkan Astarhan Han'ı Derviş Ali Han şehri ateşe vermişti. Şehrin surları da bu sebepten yıkıldığından⁸² Ruslar Astarhan şehrinin 10 km güneyinde yeni bir şehir inşa etmişler⁸³ ve burası bu tarihten sonra "Yeni Astarhan diye anılmaya başlanmıştır. İşte Osmanlı Devleti'nin de ele geçirmek istediği yer bu "Yeni Astarhan" idi.

Rus kaynaklarının Derviş Ali'nin Astarhan şehrini kendisinin yaktığı ile ilgili verdiği bilgiler pek tabii doğru değildir. Rus kaynakları çoğu zaman Türk ülkelerinin işgalini bir işgal olarak değerlendirmemekte, sanki istila edilen bölgeler kendi istekleriyle Ruslara katılmış gibi göstermektedir. Astarhan'ın istilası 1552 Kazan'ın işgalinden sonraki en büyük istila hareketidir. Şehirde büyük bir katliam yapılmış, taş taş üstünde bırakılmamıştır. Osmanlı tarihçisi Peçevi şehirde hamam, cami kalıntılarının bulunduğunu, ancak insana dair hiçbir emarenin olmadığını söyleyerek katliamın boyutunu çok güzel açıklamıştır. Büyük Tatar tarihçisi Şehabettin Mercani "*Rusya Kazan ve Ejderhan'ı kendi eline alıp güçlenerek yavaş yavaş Osmanlı Devleti'nin asıl sınırlarına el uzatacak hale gelmişti*"⁸⁴ diyerek Rus Çarlığının asıl planını çok güzel açıklamıştır.

İngiltere'nin diplomatik görevlisi olarak Rusların 1556'da Astarhan'ı işgal etmesinden 6 yıl sonra 1562 yılında Astarhan'da bulunan İngiliz diplomat ve ticari elçi Anthony Jenkinson Astarhan şehri hakkında önemli bilgiler vermiştir. Jenkinson Eski Astarhan'dan geçerek Rusların güneyde yeniden inşa ettiği Yeni Astarhan şehrine ulaşmıştır. Jenkinson şehrin bir ada üzerinde kurulduğunu, topraktan ve kalaslardan inşa edilen bir kalenin bulunduğunu, kalenin ne çok zayıf ne de çok güçlü olduğunu söyler. Astarhan'ın da bu duvarlar ile korunduğunu söyler. Devamında şehirdeki evlerin şehrin ileri gelenlerinin ki hariç sade ve basit olduğunu söyler.⁸⁵ Sonrasında Astarhan şehrinin de içinde bulunduğu adanın 12 fersah uzunluğunda, 3 fersah genişliğinde olduğunu söyler.⁸⁶

Jenkinson'un yeni Astarhan şehrinin bir ada üzerinde kurulduğunu söylemesi Osmanlı kuvvetlerinin 1569 seferindeki şehri zapt etmesini engelleyen en büyük etkidir. Jenkinson 1562 yılında şehrin kalesinin toprak ve kalaslardan yapılmış olduğunu söyler. Kurat ise yaptığı değerlendirmede Astarhan Kalesi'nin surlarının kalın ve güçlü olduğunu, burada Rusların güçlü ateşli silahları olduğunu söyler. Rus çarlığı belki de 1563 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin bölgeye bir sefer yapabileceği söylentilerinin ortaya çıkmasıyla, yavaş yavaş buradaki kaleyi güçlendirmeye başlamıştır. 1569'daki sefer sırasında Kasım Paşa'nın 10-15 sahra topuyla burayı ele geçirmesi mümkün değildi.⁸⁷

Osmanlı ordusu Kırım kuvvetleri ve Nogaylarla birlikte 80 000 kişiden oluşmasına rağmen, askerinin morali bozuktu ve iâşe de tükenmek üzereydi. Ayrıca havaların da soğumaya başlaması ile birlikte ordunun çekilmesi gündeme geldi. Maltsev'in raporunda daha önce belirttiğimiz gibi Kasım Paşa seferi 3 yıl olarak planlanmıştı. Paşa kışı burada geçirmek istiyor ve seneye sefere devam etmek istiyordu. Ancak iâşenin tükenmeye başlaması, havaların soğuması ve askerlerin çekilmeyi istemesi nedeniyle seferin sonlandırılmasına karar verildi.

5. Osmanlı Kuvvetlerinin Astarhan'dan Geri Çekilişi

16 Eylül 1569 tarihinde başlayan Astarhan kuşatması büyük bir hayal kırıklığıyla 27 Eylül tarihinde son bulmuştur. Bu tarihten 23 Ekim tarihine kadar geçen sürede Osmanlı ordusunun Azak Kalesi'ne doğru

⁷⁹ Age, s. 128.

⁸⁰ Age, s. 129.

⁸¹ İlya Zaytsev, Astrahanckoye Hanstvo, *İstoriya Tatar s Drevneysh Vremen v Semi Tomah Tom IV Tatarckiy Gosudartctba XV- XVIII Veka*, Akademiya Nauk Respubliki Tatarstan İnstitut İstorii İm.Şehabettin Mercani, Kazan 2014, s. 199, PSRL, VIII, *Nikonovskaya Letopisy*, s. 266.

⁸² İlya Zaytsev, "Astarhan Hanlığı", *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 116.

⁸³ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, s. 280.

⁸⁴ Şehabettin Mercani, *age*, s. 138.

⁸⁵ Anthony Jenkinson and Other Englishmen, *Early Voyages and Travels to Russia and Persia*, Vol 1, Edit by: Delman Morgan, New York s. 56-57.

⁸⁶ Jenkinson, *age*, s. 59.

⁸⁷ Kurat, *Türkiye ve İdil*, s. 131.

geri çekilişi başlamıştır. Astarhan ve Azak Kalesi arası mesafe yaklaşık 700 km'lik bir mesafeden oluşuyordu. Bu mesafe çoğunlukla kurak bozkırlardan oluşuyordu.⁸⁸ Novosiltsev'e göre bu geri çekiliş esnasında açlık ve susuzluktan birçok insan ve at ölmüştür. Ona göre Azak'a geri çekiliş esnasında askerlerin üçte biri Azak Kalesi'ne varamamışlardır. Eğer Kırım Tatarları ve Kazı Mirza geri çekilen Osmanlı askerlerine yardım etmeselerdi, bu askerler bile sağ olarak dönemezlerdi. Novosiltsev devamında ise Kırım Tatarlarının zayıflarının fazla olmadığını, zira onların ölen Osmanlı askerlerinin ve kendi atlarını yiyerek hayatta kaldıklarını söyler.⁸⁹ Maltsev de Osmanlı ordusunun geri çekilişi ile ilgili verir. Maltsev Astarhan'dan Azak'a geri çekilişinin 1 ay sürdüğünü söyler ve Kırım Hanı'nın bilerek Türk askerini Çerkez topraklarından aç ve susuz bir şekilde geçirdiğini, bu çekiliş esnasında birçok Osmanlı askerinin öldüğünü söyler. Ayrıca Kırım Tatarlarının ve Çerkezlerin Türk askerini yağmaladığını ve atlarını çaldığını söyler.⁹⁰ Leh Diplomat Taranowski'de Maltsev'e benzer şeyler söyler ve Kırım Han'ı Devlet Giray'ın Nogaylar ile anlaşarak Türkleri bilerek kurak yerlerden geçirdiğini söyler.⁹¹

Taranowski Osmanlı Ordusunun 27 Ekim tarihinde Azak'a ulaştığını söyler. Çekilme esnasında Türk askerlerinin kaybının ne kadar olduğu kesin değildir. Maltsev askerlerin ancak üçte birinin sağ olarak Azak Kalesi'ne döndüğünü söyler. Diğer bazı kaynaklarda da Osmanlı askerlerinin bu çekiliş esnasında birliklerinin yarısını kaybettiği yazar.⁹² Ayrıca Osmanlı Devleti'nin başarısız olmasında padişahın sefere bizzat katılmaması ile ilgili görüşler de vardır.⁹³ Kurat yaptığı değerlendirmede Osmanlı ordusunun kaybının büyük olduğunu söylemekle birlikte, bu rakamların abartılı olduğunu da belirtir.⁹⁴ Kurat, Maltsev ve Taranowski'nin raporlarında, ayrıca bazı Osmanlı kaynaklarında da sık sık bahsedilen Astarhan'dan Azak'a geri çekiliş esnasındaki Türk kayıplarının bütün suçunun Kırım Hanına yüklenmesine karşı çıkmaktadır. Zira ona göre eğer Kırım Han'ı bütün bu kayıplar yüzünden suçlu olsaydı, seferden sonra görevden alınır ve cezalandırılırdı. Ancak Devlet Giray sefer sonrası daha 8 yıl daha Kırım Hanlığı yapmıştır.⁹⁵ Ancak Kırım Hanı'nın en başından beri sefere gönülsüz olduğu ve Osmanlı Devleti'nin Aşağı İdil bölgesinde güçlenmek istemediği de doğrudur. Fakat bizce de Kırım Hanı'nın bilerek ve isteyerek Osmanlı kuvvetlerini ıssız ve susuz bölgelerden götürdüğü iddiaları doğru değildir.

Yukarıda "Perevoloka" bölgesinden Azak'a gemilerle zahire, top ve mühimmatın gönderildiğini söylemiştik. Buradaki mühimmat ve zahireyi koruması gereken görevlilerin disiplinsizliği yüzünden 30 Eylül tarihinden Azak'a büyük bir yangın çıkmış, sadece mühimmat ve zahire yanmakla kalmamış, aynı zamanda Azak Kalesi'nin duvarları da zarar görmüştü. Bu yangının sabotaj olma ihtimali de vardır. Kasım Paşa bir müddet kalenin yıkılan yerlerinin inşası ile uğraştıktan sonra Kefe'ye dönmüştür. Böylece büyük umutlar beslenen Astarhan seferi başarısızlık ile sona ermiş oluyordu.

Osmanlı Devleti sonraki yıllarda seferi tekrarlamak istemişse de bu gerçekleşmemiştir. Kırım Hanı 1571 yılında 120 bin kişilik bir orduyla Moskova üzerine yürümüş, şehrin dış mahallelerini ateşe vermiştir. Başka bir kaynak da Nogay ve Çerkezlerle de destekli olan Kırım ordusunun 40 bin kişiden oluştuğu, bu ordunun Oka Nehri'ni kolayca geçerek Moskova'ya girdiğini söyler. Bu sefer Rusya için oldukça yıkıcı olmuştur.⁹⁶ Çar Korkunç İvan Rıstov şehrine kaçmak zorunda kalmıştır. Kırım Han'ı Devlet Giray Korkunç İvan'a bir elçi göndermiş, elçi İvan ile Moskova'ya dönerken karşılaşmış, elçi İvan'a Kazanla Astarhan'ın Kırım Hanı'na verilmesi gerektiğini söylemiştir. Korkunç İvan yarı korku yarı da oyalama taktiğiyle Han'a verdiği cevapta Astarhan'ı Kırım Hanına geri verme niyetinde olduğunu, bunu için Kırım Hanının Moskova'ya elçi göndermesi gerektiğini söylemiştir. Ancak Ruslar Astarhan'ı hiçbir şekilde Kırım Hanlığı'na geri vermemiştir. Devlet Giray 1572 yılında Moskova'ya bir sefer daha düzenlemiş, ancak sefer başarısız olmuştur. Böylece hem Osmanlı Devleti'nin hem de Kırım Hanlığı'nın Astarhan'ı alma umutları tamamen bitmiştir.⁹⁷

SONUÇ

Fatih Sultan Mehmet dönemimde Kırım'ın Osmanlı egemenliğine girmesi ile Osmanlı Devleti az da olsa kuzey ile ilgilenmeye başlamış, ancak Osmanlı padişahları Karadeniz'in kuzeyindeki işleri neredeyse tamamen Kırım Hanlarına bırakmışlardır. Korkunç İvan'ın Moskova knezi, daha sonrada Rusya tarihinde ilk defa Çar ünvanını alarak devletin başına geçmesiyle, Rus çarlığının yayılma politikası başlamıştır. 1552'de

⁸⁸ Age, s. 137.

⁸⁹ Kemaloğlu, age, s. 34.

⁹⁰ age, s. 80.

⁹¹ Kurat, *Türkiye ve İdil*, s. 139.

⁹² Kurat, *Türkiye ve İdil*, s. 141-142.

⁹³ Dinçer Koç, "Aşağı İdil Boyunda Hakimiyet Mücadelesi ve Astarhan (Hacı Tarhan) Hanlığı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/1 (Yaz 2012), s. 484.

⁹⁴ Kurat, *Türkiye ve İdil*, s. 146.

⁹⁵ Kurat, *Türkiye ve İdil*, s. 144.

⁹⁶ L. A Yüzefoviç, *Kak v Pasolskih Abıçayah Vepetsya*, Mejdunarodniye Athaşehiya, Moskva 2008, s. 186.

⁹⁷ Kemaloğlu, age, s. 12-13.

Kazan, 1556 yılında Astarhan'ın Rus işgaline uğraması ile Rus çarlığının Türk ülkelerini işgali hız kazanmıştır. Özellikle Astarhan'ın işgal etmek ile Rusya hem çok büyük iktisadi kazanç elde etmiş, hem de bu stratejik bölgeyi ele geçirerek daha sonraki yıllarda buradan Kafkaslara ve Türkistan'a doğru yayılmaya başlamıştır. Yüzyıllar boyunca Türk devletleri ve toplulukları tarafından idare edilen Aşağı İdil bölgesinin istila edilmesi ve Rusların bu istiladan sonra Kafkaslarda Osmanlı aleyhine genişlemeye başlaması Osmanlı Devleti'ni harekete geçmek zorunda bırakmıştır. Yapılan büyük hazırlıklara rağmen 1569 yılındaki Astarhan seferinin başarısız olması ile Osmanlı Devleti Aşağı İdil bölgesine olan ilgisini kaybetmiş bu işi tamamen Kırım Hanlığına devretmiştir. Osmanlı imparatorluğunun gücünün doruğunda olması dolayısıyla Rusya'yı o dönem için önemsememesi gelecek yüzyıllarda Osmanlı imparatorluğu için yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Rusya Astarhan üzerinden hem Kafkaslara hem sarkmaya başlamış hem de gelecek yüzyıllarda Türkistan'ı işgale başlamıştır. Astarhan seferinin başarısızlığı Osmanlı Devleti ve Türkistan için gelecekte tamir edilemeyecek zararlara neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- ALPARGU, Mehmet, *Nogaylar*, Değişim Yayınları, Sakarya 2007.
- Mühimme Defterleri*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, VII, Ankara 1998.
- Evliya Çelebi Bin Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 7. Kitap, 2. Cilt, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.
- HAMMER, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 3, Üçdal Neşriyat, İstanbul 2010.
- HUDYAKOV, Mihail, *Kazan Hanlığı Tarihi*, çev. Ayaz İshaki, Haz. İlyas Kemaloğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten*, XII/46, Ankara, 1948, s. 351-352.
- JENKINSON, Anthony and Other Englishmen, *Early Voyages and Travels to Russia and Persia*, Vol. 1, Edit by: Delman Morgan, New York.
- KARAMZİN, N. M, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, Tom IX, Sankt Peterburg 1821.
- KEMALOĞLU, İlyas, *Rus Elçi Raporlarında Astarhan Seferi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- KOÇ, Dinçer, "Aşağı İdil Boyunda Hakimiyet Mücadelesi ve Astarhan (Hacı Tarhan) Hanlığı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/1(Yaz 2012), s. 455-494.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- KURAT, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.
- Letopistnyy Sbornik, İmenuemy Patriarşeyu İli Nikonovskoyu Letopisyu* (Akançaniye), Akad, XIV.—Abol.— Akad. XV.—Pub(Strog.)—Troïçe. III.—Şum.—Cinod, Tom XIII, S. Peterburg 1901.
- MERCANİ, Şehabettin, *Müstefadü'l-Ahbar Fi Ahval-i Kazan ve Bulgar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Yayınlayan: E.N. Hayrullin, Ter. Dr. Mustafa Kalkan, Ankara 2008.
- NOVOSELYSKİY, A. A, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, Tercüme. Kemal Ortaylı, Haz. Erhan Afyoncu-İlyas Kemaloğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.
- OĞUZOĞLU, Yusuf, "Dizdar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1994, s. 480-481.
- Osmanlı Belgelerinde Kazan*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara 2015.
- ÖZTÜRK, Yücel, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, I, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- REFİK, Ahmet, "Sokullu Mehmed Paşa'nın Bahr-i Hazar-Karadeniz Kanalı Teşebbüsü-1", *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası, Haftalık Siyasi, Edebi ve İlmi Gazete*, C.1, Sene:1, 13 Safer 1335(1917) Cumartesi, 26 Teşrin-i Sani 1332(1914), Numara 6, s. 124-126.

REFİK, Ahmet, "Sokullu Mehmed Paşa'nın Bahr-i Hazar-Karadeniz Kanalı Teşebbüsü-2", *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası, Haftalık Siyasi, Edebi ve İlmî Gazete*, C. 1, Sene:1, 25 Safer 1335(1917) Cumartesi, 3 Kanun-u Evvel 1332(1914), Numara, s. 139-141.

REFİK, Ahmet, "Bahr-i Hazar-Karadeniz Kanalı ve Ejderhan Seferi," *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, S. 43, İstanbul 1333-1917, s. 1-14.

SMİRNOV, V. D, *Kırmskoe Hanstva Pod Verhovenstvom Otomanskoy Portu Do Naçala XVIII Veka*, Sankt Peterburg, 1887.

SOLOV'YEV, S. M., *İstoriya Rosiyi s Drevneyşih Vremön*, Tom 6, X., Sank Peterburg.

TAYMAS, Abdullah Battal, *Kazan Türkleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

TARANOWSKİ, Andrey, *Taranowski Seyahatnamesi*, Aktaran: Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus münasebetleri)*, (Ek No VI. s.027-048).

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi III. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

YÜZEFOVİÇ, L. A, *Kak v Pasolskih Abıçayah Vepetsya*, Mejdunarodniye Athaşehiya, Moskva 2008.

ZAYTSEV, İlya, *Astrahanckoye Hanstvo*, Vostoçhaya Literatura, Moskva 2006.

ZAYTSEV, İlya, *Astrahanckoye Hanstvo, İstoriya Tatar s Drevneyşih Vremen v Semi Tomah Tom IV Tatarckiy Gosudartctba XV- XVIII Veka*, Akademiya Nauk Respubliki Tatarstan İnstitut İstorii İm.Şehabettin Mercani, Kazan 2014, s. 199.

ZAYTSEV, İlya, "Astarhan Hanlığı", *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 116.

<http://www.vdgbu.ru/index.php/ff> (E.T.17.01.2020).

